

VITA

Dr. Szretykó György

A magyar jövőkutatás új eredményei

A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága 1995. február 1-én nyilvános tudományos ülést tartott. A tudományos ülés témája az 1995. évben befejezett OTKA kutatások eredményeinek bemutatása. A program egésznapos volt. A jelenlevők – akiknek létszáma 50–60 fő között ingadozott – hét önálló, ugyanakkor tartalmilag egymáshoz szervesen kapcsolódó kutatásról kaptak tájékoztatót a témavezetőktől.

A program alapján a következő ismert szakemberek számoltak be a kutatási eredményekről és azok hasznosításának lehetőségeiről:

1. **Kovács Géza:** Nagytávlatú jövőkép valóra válásának esélyei.
2. **Gidai Erzsébet:** Európa társadalmi–gazdasági regionális modelljei – alternatív jövők.
3. **Besenyei Lajos:** Jövőorientált vállalati szemléletmód kialakításának elvi–módszertani és gyakorlati kérdései.
4. **Tóth Attiláné:** A XXI. század embere közép–kelet–európai szemmel.
5. **Nováky Erzsébet:** A jövőkutatás módszertani továbbfejlesztése.
6. **Tóth László:** Globális jövőképzés lokális érvényesülése.

Dr. Kovács Géza a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem professzora előadása kezdetén pontosította az általa vezetett kutatás témáját. Ez a következő: „*A nagytávlatú jövőkép valóra válási esélyei tudományintenzív termelés- és szolgáltatásfejlesztési stratégiák, valamint a lakossági alapszükségletek biztonságos kielégítésének összekapcsolásával.*”

Ezzel párhuzamosan hangsúlyozta, hogy a kutatás során a mostani jövőkép alkotásában az új kihívásokkal foglalkoztak, Ennek megfelelően megőrizve a posztindusztriális posztszocialista fejlődési modell alapvonásait, egy takarékos, környezetbarát társadalom, a fenntartható fejlődéssel adekvát jövőképeknek körvonalazására került sor nagytávlatú jövőképként. Kettős jövőképben gondolkodva ehhez kapcsoltak egy rövidebb időszak átmeneti állapotának feszültségektől terheltebb, válságmenedzselő elemeket is magában foglaló jövőképét. Bemutatták azt is, hogy a mai szétesett világunkhoz nagyon sokféle jövővízió tartozik. Egyre erősebbé válik a jövőkép fontosságának felismerése, de ez a munka gyakorlatilag nem halad elég gyorsan előre. Nagy hangsúlyt helyeztek Európa, Közép-Európa és Kelet-Közép-Európa jövőbeni fejlődésének felvázolására. Foglalkoztak a választási ciklusokban való gondolkodás torzító hatásával, az evolutív fejlődés és hirtelen változások összekapcsolásával, a követő stratégiák korlátaival, a történelmi és térségi analógiák szerepének növekedésével. A jövőkép-elemek kapcsán a globális klímaváltozások, az ózonpajzs ritkulása, a jövő tipikus termelőerői (mikroelektronika, biotechnológia, űrkutatás stb.), a nemzetközi népességáramlás, a humánbiológiai vagyon és a szellemi potenciál, valamint egy újszerű életmód és értékrendszer kapott nagy hangsúlyt.

A modernizáció és a szociális biztonság kapcsán kiemelték a tudomány jövőt formáló szerepét, a K+F stratégiák szánalmas állapotát, a felsőoktatás és az alap kutatások erőteljesebb összekapcsolását, a húzóágazatokban és a „fürtökben való gondolkodás” fontosságát. Ennek keretében a követő stratégiák lehetőségeit és korlátait, az élvonalba kerülés kérdéskörét; utaltak az energiasztratégiában megfigyelhető felfogásnak generációs különbségeire; a környezeti rendszerek (vízlépcsők, Balaton, Velencei-tó, karsztvizek, Déli Autópálya, településhálózat és az EXPO) kapcsán a szélesebb körű társadalmi vitákat kiváltó rendszerekkel foglalkozva kimutatták azt, hogy a különböző szakaszokban mások a döntési lehetőségek és a Bős-Nagymaros-i Vízlépcső példáján specifikálták a kormányzati szervek, a tervezők, kivitelezők, üze-

meltetők és a környezetvédők felelősségét. A természeti és a művi katasztrófáknál nagy hangsúlyt kapott a helyi háborúk csendes ökológiai hadviseléssel való megvívása és olyan új vonások, amelyek a hagyományos hadviselés módjára és fegyverzetére nem jellemzőek.

A lakossági alapszükségletek keretében a táplálkozás, a lakás, az egészségügy, az oktatás kérdéseivel foglalkoztak kiemelten. Igyekeztek bebizonyítani, hogy az említett alapszükségletek hazai bázison biztonságosan kielégíthetőek széles lakossági rétegek esetében is; a szóban forgó ágak alkalmas területei a modernizációnak is, ha ennek struktúrapolitikai konzekvenciáit következetesen végigvisszük. Emellett tárgyalták az egyes szükségleti szférák mögött lévő „ágazatok” specifikus problémáit is.

A kutatás szerint a hosszú- és középtávú stratégiák jövőképcentrikus összekapcsolása azért fontos, mert a jövőkutatásnak támogatnia kell a döntéshozókat, anélkül, hogy a döntéshozók felelősségét átvállalnák. Ez persze nem csökkenti a jövőkutatók felelősségét, de ez utóbbi felelősségének mások a hangsúlyai.

Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár, a Társadalom Kutató- és Előreljelő Intézet igazgatója által vezetett kutatás gerincét az a dinamikus rendszermodell képezte, amelynek segítségével alternatív regionális prognózisokat dolgoztak ki Európára vonatkozóan. Kiemelten vizsgálták az egyes regionális alternatívák hatásait Magyarország fejlődésére. A modellezés elméleti, matematikai alapjait és számítógépes programját a kutatás során dolgozták ki, hozzájárulva ezzel a jövőkutatás módszertani továbbfejlesztéséhez. A modellben felhasznált indikátorokat nemzetközi szinten összehasonlíthatóvá tették, ennek nyomán sikerült olyan adatbázist megteremteni, ami megbízható információs alapot jelent az alternatív prognózisok kidolgozásához.

A vizsgálat eredményeként *négy alternatív út jelenik meg Európa regionális átalakulására* vonatkozóan:

- a. *Föderációs Európa kialakulása,*
- b. *Németország megnövekedett szerepe Európa arculatának alakításában,*
- c. *Közép és kelet-európai integráció megjelenése,*
- d. *Dezintegrálódó, illetve regionálisan együttműködő Európa.*

Mindezeket a tényezőket figyelembevéve valószínűnek látszik, hogy a Maastricht-i megállapodás nem kezdete, hanem inkább záró akkordja egy tendenciának amely az integráció olyan fokát tűzte ki célul, amelyet a részt vevő nemzetek sajátosságaiban és érdekeiben meglévő különbözőség miatt már nem lehet elérni.

Éppen ezért nem lebecsülhető valószínűsége van annak, hogy Európában kisebb és lazább társulások jelennek meg, amelyekben a tagok független nemzetállamok lesznek.

Miközben tehát egy egységes Európa létrehozására a feltételek kevésbé kedvezőek, megvan a lehetőség, de a szükség is, egy szűkebb, regionális együttműködés kialakítására, amely lassan, ellentmondásosan, de a gazdasági kényszer alapján már meg is indult. A kutatás során *hat olyan* kristályosodási pontot mutattak ki, amelyek a jövő regionális együttműködésének magját alkothatják itt Európában¹. Ezek a következők:

1. Ezek egyike a *skandináv régió*, amely Dániát, Norvégiát, Svédországot, Finnországot és a balti államokat (Lettországot, Litvániát és Észtországot) foglalja magában. A skandináv országok külkereskedelmének mintegy 1/4 része jelenleg is egymás kö-

---

¹ Gidai Erzsébet előadásában hangsúlyozta, hogy tőlük teljesen függetlenül, hasonló kutatási eredményre jutott Szabó Béla, a bradfordi egyetem professzora. Erről lásd. bővebben: Szabó Béla: Alternatív utak Európa fejlődésében. Gazdaság és Társadalom, 1995. 1. sz. 98-139. o. (A szerk.)

zött bonyolódik, ehhez csatlakozhatnak az újonnan függetlenné vált balti országok.

2. A másik valószínűsíthető szubrégiót „német gazdasági tér”-ként lehetne megnevezni, amely a Német Szövetségi Köztársaságból, a Benelux államokból, Svájcól és Ausztriából állna. Ausztria, Belgium és Hollandia külkereskedelmének 35–45 %-át bonyolítja e térséggel amelyet a közös német nyelv, illetve annak általános ismerete (legkevésbé Belgiumban) is összeköt.
3. Egy harmadik együttműködő térség lehet *Közép-Európa*, amely Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Romániát, Horvátországot és Szlovéniát foglalná magában. Ezeket az országokat leginkább a német és orosz hatalom közötti egyensúlyozás, a nemzeti érdekek védelme készítheti az együttműködésre. Közép-Európa a habsburgok uralma idején (de korábban az középkori magyar állam idején is) jelentős gazdasági egységet alkotott, ami azonban az első világháború következményeként szétesett. Az új helyzetben a nemzeti függetlenség megtartására irányuló törekvés és a gazdasági érdekek az együttműködés kovászai lehetnek.
4. Egy negyedik együttműködő országcsoportot alkothatnak a „*latin-európai*” országok, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Portugália. Itt a történelmi kapcsolatok, a földrajzi közelség segítheti a szorosabb együttműködés kialakulását.
5. Az együttműködő országok ötödik csoportja lehet a *balkáni országok közössége*, Szerbia, Bulgária és Görögország részvételével, amelyeket mindenekelőtt a keleti keresztény tradíciók készíthetnek szorosabb gazdasági együttműködésre.
6. Végül a hatodik együttműködő régió a *szláv országok közössége*, Oroszország, Ukrajna és Belorusszia lehet, amelyek együttműködését részben közös történelmük, részben a közös vallás és

azonos, vagy hasonló nyelv segítheti elő, de ebbe az irányba hat Közép-Európa önállósodási törekvése is.

Az országcsoportokból két ország maradt ki *Nagy-Britannia és Törökország*. Nagy-Britannia mérsékelt integrációs készségével eddig is kilógott a Közös Piacból és valószínű, hogy a jövőben is nagy súlyt fog helyezni mind a transzatlanti együttműködésre mind a korábbi brit nemzetközösség országaival való kapcsolatokra. Törökország mint európai ország helyzete a jövő Európájában a kelet-nyugati ideológiai és katonai szembenállás korszakához képest, amikor Törökország a NATO déli szárnyának kulcsországa volt, kérdésessé válhat és sokkal inkább elképzelhető, hogy a volt Szovjetunió déli területein önállóvá váló iszlám országokkal, illetve a Közel-Kelettel fog szorosabb kapcsolatokat kiépíteni mintsem, hogy egy európai integráció szerves tagja lenne.

A fent említett egyes országcsoportok természetesen nem egymástól elszigetelten, hanem egymással együttműködve fejlődnének. A dezintegráció nem azt jelenti, hogy hátat fordítanak egymásnak, hanem azt, hogy az együttműködést nem egy föderatív államszövetség tagjaként, hanem önálló nemzetállamként valósítják meg. A nemzetállami függetlenséget a nagyjából azonos méretű és gazdasági erejű országok regionális együttműködése jobban biztosíthatja mint egy olyan "nemzetek feletti" integráció, melynek politikáját szükségképpen egy, vagy néhány nagy nemzet határozza meg.

Az összeurópai együttműködésnek jó kerete lenne például egy európai szabadkereskedelmi övezet, míg az alrégiók integrációja kiterjedhetne az egyenrangú nemzetek egyeztetett gazdaság- és esetleg külpolitikájára is.

Kétségtelen, hogy az alrégiók integrációján épülő Európa gondolata ma még nem népszerű, annak ellenére, hogy a kereskedelmi folyamatokban már bizonyos jeleit tapasztalhatjuk. Ma még elég sok ország abban reménykedik, hogy majd az Európai Unió tagja lehet, mégpedig

úgy, hogy jelentős piacokat és egyúttal műszaki segítséget is kap gazdasága korszerűsítéséhez. Nem kell azonban sok idő ahhoz, hogy kiderüljön: ez a várakozás illúziókra épül, ekkor felerősödhet a földrajzi környezettel való együttműködés igénye. Megítélésük szerint nagyjából az ezredfordulóra válik világossá az Európai Unió Maastrichtban elképzelt fejlődési irányainak tarthatatlansága, és ekkor kaphat nagyobb lendületet az egyes régiók együttműködése.

A fentieket figyelembevéve számításaikat egy olyan feltételezésre építik, hogy 2000-ig Európa országainak fejlődését még a nyolcvanas évtized lassú, erősen ciklikus fejlődése fogja meghatározni, ezt követően a gazdasági fejlődés a regionális együttműködés bázisán felgyorsul. A számítások természetesen nagyon sok feltételezést és – a statisztikai adatok hiányosságai miatt – olykor bizonytalanságot is tartalmaznak. Összességben – úgy vélik – mégis elegendő bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a dezintegráció, illetve a regionális integráció megvalósítható alternatívának tekinthető és valószínűleg megfelelőbb fejlődési keretet nyújtana Európa nemzeteinek és az európai szellemiségnek mint az 1970-es évek neoliberais szellemben született központosító törekvései.

Dr. Besenyei Lajos, tanszékvezető egyetemi tanár által vezetett kutatás központi helye a Miskolci Egyetemen van. A kutatás alapvető céljaként a jövőorientáció mikrogazdasági értelmezésének és gyakorlati alkalmazásának komplex, szaktudományos megközelítését tűzték ki. A kutatást végző team összetételében is tükrözte ezt a szándékot, együtt dolgoztak számviteli, statisztikai, pénzügyi szakemberek, egyetemi oktatók és menedzserek. A munka első fázisában elvégzett nemzetközi szakirodalom feldolgozáskor átfogó képet lehetett alkotni a piactudományi viszonyokra épülő gazdaságfejlesztés jövőorientációs szemléletmódjáról, a vezetői döntések prognosztikai megalapozásának lehetőségeiről és gyakorlatáról. Végkonklúzióként megállapítható volt, hogy lényegében a századfordulótól kezdődően, egyre fokozódó mértékben kapott teret a jövőorientált vezetési szemléletmód a mikroszféra

döntéshozatali és tervezési rendszerében. Az alkalmazott módszertan elemző áttekintése kapcsán feltárták a jellemző nemzetközi tendenciaváltozásokat, a klasszikus konjunktúra kutatástól kiindulva napjaink speciális számítógépes eljárásaival bezárólag. Számos olyan tanúság adódik, amely hasznos lehet a hazai adaptációs munkában is. Egyik legjellemzőbb ezek közül a túlzott kvantifikáció veszélye és erre építve az előrejelzési modellek bonyolultságának irreális növelése. Fontos szempont a felhasználó-orientáció szem előtt tartása, mivel a vállalkozási gyakorlatban – főként a kis és közepes vállalkozásoknál – nem várható el a professzionális statisztikusi számítástechnikai felkészültség. A „kicsi” szebb, rövidebb, jobb, egyszerűbb, hatásosabb elv vonatkozásban egyértelműen domináns nézet. A kutatás eredményeként előtérbe kerültek azok a rövidtávú előrejelzési modellek, amelyek tipikusan a piacorientáció, a piaci igények kielégítését hivatottak szolgálni (exponenciális kiegyenlítés, Box–Jenkins modellek stb.). A hazai adaptáció körében kiemelten foglalkoztak a „fél-piaci” hazai viszonyokkal, az ezekből adódó módszertani és elméleti konzekvenciák általánosításával.

Tóth Attiláné, a Budapesti Műszaki Egyetem docense által vezetett kutatócsoport általában elméleti, filozófiai jellegű kérdésekkel foglalkozik. A jövő század emberét meghatározó tényezők felmérése érdekében készítettek egy rendszerszemléletű szerkezeti képet az emberről. Ennek a modellnek működés közbeni vizsgálata során megállapították, hogy az eddig alkalmazott determinisztikus jellegű módszerek az előrejelzések készítésére már nem alkalmazhatóak, ugyanakkor az empirikus vizsgálatok jelentősége megnőtt, és elképzelhető, hogy a jövőben a jövőkutatás kell, hogy saját empirikus kutatásokat végezzen, mert a jövőcentrikus szemléletmód már az adatfelvételkor is kell hogy érvényesüljön. Az ilyen módon felvett adatok teszik lehetővé, hogy az előrejelzések valóban alternatívákat tartalmazzanak, megfelelően az előrejelzőkészítés egyik elméleti jellegű alap követelményének. A kutatás során megfogalmazódott, hogy újra kell vizsgálni a jövőkutatás társadalomelméleti alapjait, úgy hogy először megvizsgáljuk a jövőku-

tatás eddigi megalapozottságának tényleges helyzetét, majd ezt az alapvető kategóriák vizsgálata követi.

A 21. század emberét meghatározó tényezők közül kiemelt néhányat a kutatás, és ezeket vizsgálta. Így fontosnak mutatkozott a jövő kockázati jellegének erősödése és hatása az egyes emberre, ugyanakkor izgalmas kérdés ennek a ténynek elméleti problémáit is megvizsgálni, amelynek kapcsán egy eddig nem ismert világ tárul elénk, amelyben az embereknek egy tudatosan vállalt, (és a lehetőségeknek megfelelően ismert) jelentős bizonytalanság körülményei között kell folyamatosan dönteni. Ez a helyzet önmagában is a felelősség szempontjából teljesen új, ugyanakkor nehéz elviselni (tartalmilag és erkölcsileg egyaránt) a döntések következtében kialakult szándékolt és nemszándékolt következmények arányát, esetleg tartalmát. A kutatás során megállapítást nyert, hogy elsősorban az oktatás- nevelés területe az amely során a jövő generáció jobban felkészíthető a változásokra, még akkor is, ha ez a terület nem tartozik a társadalom kemény folyamatai körébe. Igazolást nyert ugyanis, hogy a társadalmi folyamatok szubjektív jellegű vonásainak igen jelentős hatása van/lehet a jövőre.

A kutatás során még több olyan terület vizsgálata folyt, amelyik Európához, Közép–Kelet Európához való tartozásunkból következett: így foglalkoztak az európaiság fogalmának kultúr–történeti jellegével, a közösséggel mint kultúrával, amely közösségkultúra meg kellene, hogy jelenjen (fejlettebb szinten) a termékben, ezenkívül éppen a kockázat növekedése miatt szerveződő újabb közösségekkel és ezeknek társadalmi vonzásával, a rendszerbe való beilleszkedésével ill. beillesztésével.

Dr. Nováky Erzsébet, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára által vezetett kutatás a jövőkutatás módszertani továbbfejlesztését tűzte ki célul, mivel a 80' as évekre megváltoztak az előrejelzések kidolgozásának körülményei és feltételei, a társadalmi–gazdasági élet területén egyre kevésbé volt jellemző a korábbiakban oly széles körben érvényesült stabil, egyensúlyi helyzet.

Az instabil viszonyok már–már állandósulni látszanak. Ilyen körülmények között a korábban jól bevált jövőkutatási eljárások eredeti formájukban nem adnak kellő segítséget a sokszínűvé vált jövő lehetőségeinek felvázolására. A kutatók előzetes hipotézise szerint a társadalomtudományok területén is nagy valószínűséggel a paradigma-váltás lehetőségét hordozó *káoszelmélet* ígéretes a megismerés és az előrejelzés filozófiájának megújításához, a így alkalmas eszköz lehet a jövőkutatás előtt álló új feladatok megoldásához, elsősorban az alternatív jövők szisztematikus, eltérő értékrendek talaján álló generálásához.

A káoszelmélet jövőkutatási alkalmazhatóságára vonatkozó hipotézise a kutatóknak igazolódott, mert:

1. a káoszelmélet igazolta, hogy a *káosz a dinamikus rendszerek lényegi sajátossága*, ami nem küszöbölhető ki több információ összegyűjtésével, mert az a valóságot leíró törvények matematikai struktúrájából adódik. Úgy találtuk, hogy a kaotikus elem az önszerveződés valóságos tényezője. A kaotikus periódusokban strukturális változások következnek be, amelyek előidézik az egész rendszer kvalitatív átalakulását és új állapotokat hoznak létre. A káoszelmélet bizonyította azt is, hogy a szabálytalanság, a véletlen, a káosz, a disequilibrium kezelhető a káosz (matematikai) eszközeivel, s jóllehet, a kaotikus állapotok nem láthatók előre klasszikus értelemben, azok modellezhetők és tanulmányozhatók;
2. *a káoszelmélet jelentős és alkalmazható a jövőkutatásban*, mert segíthet meghatározni azokat a feltételeket és körülményeket, amelyek mellett egy komplex rendszer viselkedése nem követhető nyomon. A káoszelmélet segítségével meg lehet találni, hogy a kaotikus viselkedés hogyan terelhető szabályos pályára a feltételekben és a körülményekben gyakran alkalmazott kis változtatásokkal (azaz a káosz kézben tartható);

3. *a káoszelmélet új gondolkodásmód, metodológia és módszer* ahhoz, hogy feltárjuk: a véletlen jelenségek hogyan jelezhetők előre pontosabban;
4. *a káoszelmélet módszertani eszközei* – nemlineáris, differenciál- és differenciaegyenletek – *segítenek a valós folyamatok és a lehetséges fejlődési pályák* egybevetésére, viszonyának megítélésére;
5. *a káoszelmélet az alternatívaképzés új módja*, hiszen eszközei szisztematikusan megmutatják azt, hogy egy rendszer milyen feltételek mellett válhat kaotikussá, „nyitottá”, mikor alakulhatnak ki bifurkációk, amelyek mentén minőségileg eltérő (különböző értékekre is alapozható) jövőbeni fejlődési pályák és állapotok generálhatók.

A káoszelmélet segítségével azért tárhatók fel a lehetséges jövők, mert a káoszelmélet segít a múlttól és a jelentől teljesen különböző jövők keresésének időzítésében; a lehetséges jövők típusának keresésében, megtalálásában és leírásában; a lehetséges jövők már létező, de még nem tipikus formában megjelenő gyökereinek megkeresésében és ezeknek a gyökereknek a lehetséges jövőkbe való becsatlakoztatásában;

6. *a káoszelmélet sikeresen kapcsolható össze más előrejelzési eljárásokkal* mint pl. a kölcsönhatás módszerrel vagy a konjunktúravizsgálatokkal. A kölcsönhatás módszer pl. feltárhatja, melyek a vizsgált rendszer változtatásra érzékeny elemei (pontjai), és körvonalazhatók a változtatás következményei is. A konjunktúravizsgálatok pedig utalhatnak az idősorokban bekövetkező változások irányára és tartósságára.
7. *a jövőkutató feladatok megoldása* kapcsán néhány hazai makromutató hosszú távú idősorának káosz szempontú vizsgálatakor következő kérdésekre kerestük a választ: az adott idősorokban megjelent-e a matematikai értelemben vett káosz (a kis változá-

sokra való érzékenység), mikor alakult ki a bifurkáció jelensége, hogyan alakult a tényleges adatsor és a bifurkációs vonalak viszonya, s milyen jövőbeni pályák generálhatók a káoszelmélet eszköztárával?

A magyar gazdaságot vizsgálva, *nem mutatnak kaotikus viselkedést*, a népesség, az elveszületések száma, a halálozások száma, az egy főre jutó reáljövedelem és reálfogyasztás, a Magyarországra érkező külföldiek és turisták száma, a külföldre utazó magyarok száma és a kereskedelmi szálláshely egységek száma adatsorok. *Kaotikus viselkedésre hajlamos mutatók*: a beruházás, az épített lakások száma, a gazdaságilag aktív népesség és a kereskedelmi szálláshelyek férőhelyeinek száma adatsorok. *Sajátosan viselkedik* a GDP hosszú távú adatsora, ami bár nem mutat kaotikus viselkedést, de a káosz irányába tart. A GDP kaotikus viselkedésre való hajlama fakadhat a két meghatározó tényező, az aktív népesség és a beruházás ilyen jellegű természetéből.

A számítógépes vizsgálatok azt mutatják, hogy a matematikai értelemben vett káosz nem jelenik meg a magyar gazdaságban, csak a kaotikus viselkedésre való hajlam mutatható ki néhány adatsorban. A hétköznapi értelemben vett káosz azonban mindenütt érezhető a világban. Vizsgálataink megerősítenek abban a véleményünkben, hogy a magyar gazdaság a múltban sok esetben nem használta ki a történelem által felkínált lehetőségeket, azaz volt lehetőség a megvalósulttól eltérő más-más pályákon való mozgásra is.

EIőreszámításaik azt jelzik, hogy a magyar társadalom és gazdaság előtt sem csupán egyetlen út áll, hanem lehetőség van többféle pályán való mozgásra is. Lehetséges a pályamódosítás is, hiszen a lassabban fejlődő ágazatok a pozitív visszacsatoláson és a kezdőfeltételekre való érzékenységen keresztül új pályára állíthatóak, s gazdaságunk is átállhat az alacsonyabb szervezettségi szintről egy magasabb szintűre.

A káoszvizsgálat arra is rámutatott, hogy a magyar gazdaság fejlesztését lehet a jelenleginél is „jobban csinálni”, s a mozgástér adta lehe-

tőségek többféle úton is kihasználhatóak. *A káosz megújító, kreatív ereje szükséges ahhoz, hogy a magyar társadalom és gazdaság minőségileg átrendeződjék és magasabb szintre emelkedjék, s utat nyisson egy harmonikusabb civil társadalom felé, ami egyúttal új rendet is jelenthet.* Túl hosszú ideig való tartózkodás a káosz körül (a káoszban) azonban lefékezheti a társadalom innovációs erejét, s a modernizáció esetleg csak késve kezdődhet el.

Dr. Tóth László, a DATE Állattenyésztési Főiskolai Karának főiskolai tanára vezetésével „*A globális jövőkép lokális érvényesülése két magyarországi régió komparatív elemzése alapján*” című kutatást indokolja, hogy a regionalitás kérdései a jövő szempontjából növekvő jelentőséggel bírnak, tekintettel arra, hogy azok a folyamatok, amelyek ma Magyarország társadalmát és gazdaságát jellemzik, az országon belüli régiók, szubrégiók, mikrokörzetek olyan végletes polarizálódásához vezethetnek, amely hosszú távú veszélyforrássá válik.

A kutatók a regionalitás szempontjából *hét olyan jövőkép elemet választottak ki*, amelyek az ország keleti és nyugati részének jövőbeni fejlődését tekintve erőteljesen differenciáló hatásúaknak tűnnek:

- a. *Ökológiai tényezők és ezek tovagyrúzó gazdasági hatásai.* Ezek közül csupán a példa kedvéért emeltek ki néhány, a szubrégiók jövője szempontjából különösen fontosat. A közismert és leginkább vitatott Bős-Nagymaros hatásain túl a Dunántúl jövője szempontjából különös fontosságot kap a két nagy tó, a Balaton és a Velencei tó szennyeződése, pusztulása, ami – ha egy gyors és kellően hatékony beavatkozásra nem kerül sor – hosszabb távon az egész nyugati régió túrizmusára meghatározó jelleggel okoz negatív konzekvenciákat, ezzel az egyik legfontosabb perspektivikus húzóágazat eshet ki a gazdaságból. A keleti országrészben ezzel szemben inkább azoknak a klimatikus viszonyoknak a szerepével kell számolnunk, amelyek az Alföldön a mezőgazdaságot, mint domináns ágazatot érintik. Az átlaghőmérséklet emelkedése és a fokozódó szárazság, a mind gyakoribbá váló aszályos időjárás esetén a hagyo-

mányos mezőgazdasági szerkezet nem tartható, illetve drasztikusan megváltoznak a ráfordításai, ebből következő költség- és jövedelemviszonyok, a mezőgazdaság eltartóképessége stb.

- b. *A demográfiai tényezők* számos részfolyamaton keresztül hatnak a regionális fejlődésre. A munka jelenlegi fázisában ebből két, eddig bizonyos „óvatossággal” kezelt problémát emeltek ki, inkább csak jelzésszerűen. Elsőként a migráció differenciálódó hatásait említették. Miközben az elmaradott térségekben az elmúlt időszakban jelentős negatív vándorlási különbözet volt, addig ma ez a folyamat drasztikusan lelassult. Ennek fő oka az, hogy a népesség fiatal, dinamikus, kvalifikáltabb része már korábban elhagyta szülőhelyét, emiatt ezeken a „retardált” területeken bekövetkezett a lakosság minőségi állapotának gyors romlása. A válság körülményei között konvertálhatatlan szakmai struktúrájuk, alacsony kvalifikáltságuk következtében a helyben maradottak nem képesek szinte semmiféle mobilitásra, amit csak fokoz az a közismert tény, hogy a lakáshelyzet miatt szinte egy „*harmadik Leibeigenschaft*” alakult ki. Ennél is kevésbé kimunkált – de a jövő szempontjából rendkívül fajsúlyos – regionális demográfiai probléma a cigánynépesség térbeli elhelyezkedése, illetve diffúziója. Térképpel illusztrálták, hogy a cigánynépesség koncentrációja az ország északkelet-délnyugat tengelye mentén, a két póluson a legnagyobb. A diffúzió tintafoltszerűen egyrészt a két pólus között, másrészt a tengely mentén figyelhető meg. Hosszabb távú következményeként elsődlegesen kistelepülések, kistérségek, később akár nagyobb regionális egységek is teljesen átalakulhatnak e demográfiai változás következményeként. További vizsgálódást igényel, hogy a két szubrégió jövőbeni fejlődését ez a folyamat hogyan és mennyiben differenciálja.

- c. *A nemzetközi biztonságpolitikai feltételrendszer* változásai is fontos tényezői a regionális differenciálódásnak. Tóth László ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a keleti országrész veszélyeztetettsé-

ge hatványozottan megnőtt, ami e régió hosszú távú fejlődését kétséget kizáróan, korlátozza, fékezi.

- d. Részben az előző tényezőcsoporttal összefüggésben vizsgálták a *határmentiség* regionalitással összefüggő hatásait. Ez azért is különös figyelmet érdemlő, mert kis ország lévén, Magyarország 19 megyéjéből 13 „határmegye”, vagyis Budapestet leszámítva, minden 10 vidéki lakosból hozzávetőlegesen 6,5 „határmenti”. Ennek a tényezőcsoportnak a jelentőségét azonban nemcsak a probléma nagyságrendje, hanem a történelmi kontinuitás is felértékeli. *Süli-Zakar István* korábbi vizsgálatai meggyőzően bizonyítják, hogy a Trianon ütötte sebek máig nem gyógyultak be, különösen nem a keleti országrészben. Itt ugyanis sokkal nagyobb területek veszítettek el korábbi természetes vonzásközpontjukat, mint akár nyugaton, akár északon. Az álföldi jelleg következtében viszonylag kevesebb, ugyanakkor nagyobb, ebből fakadóan nagyobb vonzáskörű város volt, szemben a többivel, ahol lényegesen kisebb városok sokkal kisebb vonzáskörrel rendelkeztek, ebből eredően a kisebb, vonzáskör nélküli töredék térségek könnyebben integrálódhattak az új közigazgatási keretekbe. Egyértelműen kimutatható, hogy a Trianon után kialakított új közigazgatási egységeken (megyéken) belül mind a lakosság elvándorlása, mind az infrastruktúra fejlesztésének elmaradása olyan mérvű volt, amely hosszú távra hátrányos helyzetbe hozza ezeket a térségeket azzal együtt, hogy a valamivel dinamikusabb térségek fejlődése sem tudja ezt kompenzálni.

Részben az előző tényezőcsoporthoz, a nemzetközi biztonság kérdéseihez visszatérve szükséges megemlíteni a háborúk, illetve a potenciális háborús veszélyek regionális fejlődést torzító hatásait. A délszláv háború például egyértelműen feszültségkeltő, taszítja a fejlődésre pozitív hatással lévő tényezőket (biztos egzisztenciára vágyók, tisztességes vállalkozók, konszolidált tőke, innovációs hajlam stb.), miközben vonzza a bűnözést, a drog- és a fegyvercsempészést, melegágya a fekete gazdaságnak stb.

A határmentiség még egy szempontból, a nemzetközi regionális együttműködés, a csírákban fellelhető nemzetközi regionális alakulatok tekintetében is fontos regionális jövőképelem. A komparatív elemzések során éppen ezért számos következtetésre juthatunk, ha összevetjük egymással az Alpok-Adria, a Kárpátok régió vagy a még ilyen kezdetleges formában sem intézményesült Bécs-Pozsony-Győr háromszög sajátosságait, a vizsgálatba bevonva esetleg egyéb, az Európai Unióban alakuló nemzetközi térségeket is.

- e. A kölcsönhatásos jövőképelemek további csoportját a *nemzetközi gazdasági kapcsolatokban* találjuk. A gazdasági kapcsolatok „átorientálása/átorientálódása” keletről nyugatra ambivalens következményekkel járhat az ország két nagy régiójára. Közismert tény, hogy a nyugati működő tőke elsősorú célpontja ugyan Budapest, de ezen túlmenően a vidéki külföldi tőkebefektetések nagyjából „megállnak” a Dunánál, jobb esetben a Duna-Tisza közén. Felszínesen ebből arra következtethetnénk, hogy a Dunántúl esélyei a hosszú távú fejlődésre jobbak, mint az ország keleti részéé. A dolog azonban hosszú távon korántsem egyértelmű. Kimutatható ugyanis, hogy a külföldi működőtőke-beruházások a nemzetközi szakirodalomban ismert ún. Kojimaberuházások, vagyis olyan gazdasági régió-építők, amelyek főként a meglévő kapacitások felvásárlásával egy gyarmatosító típusú, a fejlettebb régiókat kiszolgáló, az ott „levetett” technikát-technológiát megtestesítő, követő-kiszolgáló fejlődést engednek meg. A „kimazsolázó” kapacitás-vásárlások célpontját a koncentráltan megtalálható viszonylag jó infrastruktúra és (a különösebb tanítást nem igénylő, ezért a meglévő szellemi kapacitást pazarló) képzett munkaerő képezi. A térképre nézve ez azonnal szembetűnik, elsősorban Székesfehérvár, Győr, vagy a nagyobb, iparosodottabb Vas megyei városok esetében. Ezzel együtt szinte teljesen megszűnt az ipari K+F, amint azt *Tamás Pál* vizsgálataiból tudjuk. A Dunától keletre eső országrészben – amely ebben a vonatkozásban viszonylag intakt – főként az élelmiszeripar felvá-

sárlása következett be, ennek már rövid távon is vannak jól ismert, a gazdasági-társadalmi viszonyok szélesebb körére kiterjedő negatív regionális következményei.

- f. Az egyes régiók gazdaságának a korábbi fejlődés során kialakult ágazati szerkezete önmagában is differenciált hatású a jövőt illetően. Evidencia például, hogy a mezőgazdaságnak a modern gazdaságban önmagában nincs növekedést hordozó, azt indukáló hatása, ezért az Alföld szempontjából különösen indokolt egy olyan stratégia kialakítása, amely a vidékfejlesztésnek a mezőgazdaságon, különösen annak mostani állapotát túllépő, azonban ahhoz mégis szervesen illeszkedő koncepcióján nyugszik. Ennek kiemelkedő fontosságára misem jobb bizonyíték, mint amit Csongrád megyére vonatkozóan *Badacsonyi Anna* mutatott ki. Megdöbbentő, hogy a megyén belül a külterületi szántóterületek magas aranykorona-értékű területein, ahol a legmagasabb a mezőgazdasági aktív keresők aránya, egyben a legmagasabb arányú a tartós munkanélküliség is.

Teljesen más viszont a „klasszikus szocialista nehéziparból” megmaradt „roncsderbi-területek” perspektívája, ami elüt attól is, amit az előző pontban az iparosításnak második-harmadik, újabb hullámai során létrehozott, a külföldi működő tőkét vonzó góccal kapcsolatban láttunk.

Az ágazati szerkezet differenciái is összefüggésbe hozhatók a munkaerő regionális sajátosságaival. A már említettekén túlmenően a lakosság előregedése mellett a fiatal generációk fokozódó veszélyeztetettsége figyelhető meg ott, ahol a meglévő, örökölt szerkezet megváltozásának lehetőségei korlátozottak, folyamata lassú.

- g. A regionális fejlődésre a fentiekén túl olyan *tudati tényezők* is hatással vannak, amelyek korábban gyakran kimaradtak a vizsgálódások látóköréből, ennek ellenére nem vitatható a jövőre gyakorolt erősödő hatásuk. A magántulajdon dominanciájára épülő piacgaz-

daság, az önkormányzatiság, valamint a civil szerveződések szerepének növekedésével ezek a tényezők egyre nagyobb jelentőséget kapnak különösen a lokális és kistérségi viszonyok alakulásában. Így kimutatható, hogy a kisvállalkozások, különösen a társaságok alapításának, illetve számának területi differenciáltsága sok tekintetben visszavezethető azokra a tényezőkre, amelyek például a korábbi zsellér- és bér munkás-tudatból, vagy éppen ellenkezőleg, az önálló tulajdonos paraszti és iparosi beidegződésekből fennmaradtak. Max Weber óta tudjuk, hogy nem elhanyagolhatók a felekezeti különbségek hatásai sem a gazdasági magatartásra, az innovatív hajlandóságra stb. Az ezekből fakadó regionális különbségek az országon belül is utolérhetőek, mint azt *Baracs Gabriella* Hódmezővásárhely, a „paraszt Párizs” példáján keresztül rendkívül plasztikusan kimutatta.

Tóth László összegzőképpen megállapította, hogy a regionális sajátosságok feltárása a vázolt jövőkép-elemek segítségével, a jövő szempontjából azért is különös jelentőségű, mert egyáltalán nem közömbös az ország egésze szempontjából, hogy a keleti és a nyugati országrész között egy végzetes, esetleg irreverzibilis polarizálódás megy végbe, vagy pedig egy olyan, az öröklött és meglévő sajátosságokat megtartó kiegyensúlyozott fejlődés, amely a területi aránytalanságokból fakadó és egyre jobban érzékelhető feszültségeket csillapítja. Egyben alapja lehet azon pozitív elemek megkeresésének, feltárásának, amelyek mint endogén források segíthetik a „szakadék” további mélyülésének megakadályozását.

A kutatások eredményei elsősorban az oktatásban jelentek meg, hiszen minden vizsgált kutatócsoportnak kapcsolata van az oktatással, hat közül öt nagyrészt egyetemi oktatókból álló csoport A oktatásban való hasznosítás azt jelenti, hogy a már meglévő tantárgyak témájának modernizálása, kiegészítése vált lehetővé a támogatás segítségével, de önálló kurzusok is születtek, például Miskolcon és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen.

Az oktatással való kapcsolat tette lehetővé, hogy a hallgatókat is sikerüljön bekapcsolni a munkába és így a kutató munka rejtelmei mellett az eredmények kidolgozása során, azok születésénél lehettek jelen. Ezen a rendezvényen több egyetemi hallgató is részt vett. A kutatások eredményei nemzetközi és hazai konferenciákon előadás formájában is elhangzottak, ezek közül többet a konferencia-kötetek tartalmazznak is. Ezen kívül minden témavezető fontosnak tartotta, hogy folyamatosan publikációk formájában „számoljanak „ be eredményeikről. Ezért van az, hogy a jelenlevők egymás kutatásairól nem most hallottak először, ezért lehetett a vita roppant élénk, hiszen a jelenlevők nemcsak az előadók rövid beszámolóira támaszkodhattak. A folyamatos nyomon követésről a Jövőkutató Bizottság maga is gondoskodott, hiszen a most ismertetésre került kutatások közül már mindegyik legalább egyszer szerepelt az előzőekben is a Bizottság által szervezett vitafórumon. A témavezetők közül voltak olyanok (Dr. Kovács Géza), aki a kutatási eredményeket összefoglalva, nyomtatott formában már ezen a fórumon be tudta mutatni az érdeklődőknek (és mint ahogy elhangzott, a megfelelő társadalmi, gazdasági és politikai intézményeknek el is küldte, tájékoztatásul), és voltak olyanok, akik csak a nyomdába adásról tudtak még csak beszámolni (Tóth Attiláné).

A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága tagjai és minden szerv, beleértve az OTKA Tanácsot a jelenlevőkkel együtt meggyőződhetett arról, hogy a kutatások támogatására szükség van, valamint arról is, hogy a jövőkutató egy olyan szakterület, ahol objektív eredmények alapján tesznek javaslatot a támogatásokra és ezután nemcsak a kutatók érzik tudományos és erkölcsi kötelességüknek azt megfelelően felhasználni, hanem a Jövőkutató Bizottság is fontosnak tartja, hogy folyamatosan tájékozódjék a végzett munka eredményeiről és esetleg segítséget, támogatást nyújtson, például ilyen fórumok szervezésével.